

Avrupa Kenarındaki Diller

Aydın AKIN

Eğer Avrupa'daki dil gruplarını çeşitli renklere boyayacak olursak, şu tablo hemen gözümüze çarpacaktır. Hint-Avrupa dillerinin 3 temel öbeği olan Germanik, Latin ve Slav dilleri; bir tabloya en son ve bol miktarda fırlatılmış boyalara benzerler. Akdeniz havzasının Avrupa tarafında Latin dilleri grubu, Orta Avrupa ve Kuzey Avrupa'da Germen dilleri, German dillerinin doğusunda, yani Orta ile Doğu Avrupa'da Slav dilleridir. Kıtanın kenarlarında ise, bir zamanlar Avrupa kıtasında daha yaygın iken, tarihin akışı içinde köşeye sıkışmış dilleri, Baskça'yı, Breton dilini, Avrupa'nın en kuzeyinde yer alan Laponca'yı görürüz. Diğer yandan, coğrafi olarak kenarda olmayıp, haritanın orta kesimlerinde olup, diğer sıkışmışlar gibi, varolmakla yok olmanın arasında diller de bulunmaktadır.

Germanik diller, daha çok kıtanın Orta ve Kuzeyinde yayılım gösterir. Alp dağlarından(Avusturya, İsviçre ve İtalya'nın kuzeyinde yer alan Adige bölgesinden) başlayarak İskandinavya'ya, Ren havzasından Orta Avrupa içlerine kadar German dilleri karşımıza çıkar. Bu dillerden bazıları birbirleri ile basit bir diyalog kurmağa yetebilecek kadar yakın, birçokları da daha önceden birbirlerinden uzaklaşmağa başladıkları için, daha uzak dillerdir. Germen halklarının tarihsel süreç içinde hangi coğrafyalarda buldukları ve yer değiştirdikleri çok belirli olmadığı için, birçok halkta olduğu gibi eski dönemlerine dair kesin bir çizgi çekmemiz olanaklı görünmemektedir. En azından Roma devrinde bu halkların bir kısmının, kabaca bugünkü Almanya sınırları içinde ve civarında yaşamış olduklarını, Roma tarihinden ve Tacitus gibi yazarlardan öğreniyoruz. İskandinav dilleri de Germen dillerinin bir öbeğidir ancak Almancaya

olan yakınlıkları Hollandaca kadar değildir. İsveççe, İsveç dışında, Finlandiya'daki İsveç azınlığı tarafından da konuşuluyor. İzlanda dili de, yaklaşık 10. asırda adaya yerleşen Vikingli yerleşimcilerden beri hemen hiç değişikliğe uğramadan bugüne kadar geldiği için, bugünkü İsveççe ve Norveç dilinden farklılaşmıştır.

Slav Dilleri

Avrupa'da Slav kabilelerinin ortaya çıkışı, Germen kavimlerinin ortaya çıkmasından da sonra, oldukça geç bir devirde olmuştur. Milattan önce Slav kavimlerinin tam olarak nerelerde yayılmış olduğu da, hâlâ bir tartışma konusudur. Her ne kadar, bazı arkeolojik buluntular ve arkeolojik kültürler Slavlara bağlansa da, o devirde yazının Slav kavimleri arasında bilinmiyor olması ve dönem tarihçilerinin Orta Avrupa hakkında ayrıntılı yazılar bırakmaması, Slav kavimlerinin Roma devrindeki ve özellikle daha erken dönemlerdeki yayılışlarını çizmemizi güçleştirmektedir.

Ancak Slavların tarih sahnesine çıkmaları çok hızlı ve hatta patlarcasına olmuştur. Roma tarihçileri tarafından hemen hiç bahsedilmeyen Slav kabileleri, 6. asırda büyük yayılmasına başlar. Tam bu sırada Asya steplerinden gelen Avarlar, bazı Slav boylarını hem iterek, hem de yol açarak, bu kabilelerin Balkan yarımadasına yerleşmelerini hızlandırır. Balkan yarımadasının geniş bir bölümünde kurulacak olan Avar İmparatorluğu da bu süreci kemikleştirir. Bu imparatorlukta askeri sınıf Avarlardan oluşmakta iken, Slavlar köylü sınıfını oluşturur. Bizans İmparatorluğunun Balkan yarımadası tarafı için asırlarca ciddi tehdit olan Avar İmparatorluğu filosu 626 yılında Haliç önlerine kadar gelir ancak Bizans'ı ele geçiremez. Gücünü daha bir süre koruyacak olan Avarlar daha sonradan çeşitli İmparatorlukların saldırıları ile hırpalanır ve bir çok göçebe kavmin kaderini paylaşarak 10. asırda yok olur. Hem savaşların yıpratıcılığı, hem de yerleşik kültür dilinin gücü ile Avarca, Slav dilleri tarafından öğütülür. Böylece Slav dilleri kesin olarak Balkan yarımadasına yerleşir. Tarih kayıtlarına baktığımız zaman, Slavların Yunanistan içlerine kadar yerleştiklerini görüyoruz. Ama, geçmişinde çok temel bir kültüre dayanan Yunanca, Latince gibi, kendi içine kadar giren Slavların dillerini Yunancaya çevirmişti. Bazı istisnalar dışında, göçebelerin ve yazılı geleneği güçlü olmayan dillerin; devletleşmiş ve kurumlaşmış diller tarafından bir süre sonra tarih sahnesinden silinmesi genel kural gibidir.

Bazı Slav grupları ise, kuzey ve kuzey-doğu yönlerinde ilerleyerek bugünkü yayılışlarına yakın bir noktaya geldiler. Kiev'de kurulan Rus hanedanı, geçen asırlar içinde, sürekli ve kararlı bir şekilde doğuya doğru ilerlemesini sürdürdü, Tatarca'yı ve diğer diğer Türk dillerini, Samoyetçeyi, bilimadamlarının kafalarını karıştırmaya devam eden yerli Sibiryalı dillerini, birbirinden asırlar önce kopmuş olan Fin-Uygur dillerini küçük adacıklara dönüştürerek, 17. asrın sonuna doğru Bering boğazına kadar ulaşmıştı. Bu yayılış son dört-beş asırda gerçekleştiği için de, Rusça'nın yöreler arası büyük

farklılıklara sahip olması söz konusu değildir.

Slav dillerinin geç olarak yayılmağa başlaması ve tarih akışının bu dil grubunun lehinde akması, bazı Slav dillerinin ölmemiş olması anlamına gelmez. Almanların 10. asırdan itibaren Slav öbeklerinin bulunduğu Polonya havzasına ve bugünkü Doğu Almanya'ya yayılma süreci, yavaş ama kararlı şekilde yüzyıllarca devam etmiştir. Slav boylarının bir ara hakim olduğu Doğu Almanya bölgesi hemen hemen tamamen Almanlaştırılmış, daha sonra sıra Pomeranya ve Prusya'ya gelmiştir. Kuzey Polonya'da yer alan Pomeranya'da konuşulmuş olan Slovincs dili 18. asırda yok oldu. Aynı asırda aynı coğrafya'da bulunan Baltık dil grubundan olan Prusya dili de kayboldu ve bir zamanlar konuşulduğu bölgeye adını bıraktı. Eski Doğu Almanya'nın Lausitz bölgesinde yaklaşık 50 000 kişi tarafından konuşulmakta olan Sorabçanın da uzun vadede aynı kaderi paylaşabileceğini varsayabiliriz.

Gene tarih akışı içinde Slav dilleri bazı coğrafyalardan geri çekilmişti. Bunun en belirgin örneğini de 10. asırda görürüz. 9. asırdan itibaren batı yönüne doğru kıpırdamaya başlayan Macar kavimleri, ezici bir şekilde Avrupa'ya gelmişler, orta Avrupa'yı salladıktan ve çeşitli savaşlardan sonra, Roma İmparatorluğu zamanında Pannonia adı verilen geniş ovaya kesin olarak yerleşmişler ve o arazide konuşulan Slav dillerini etrafa itmişlerdir. Bunu, Slav dillerinde bir kopukluğun doğması olarak algılayabiliriz çünkü Macar boylarının bugünkü Macaristan ve civarına yerleşmesi ile, batı Slav Dilleri ve Balkan Slav dillerinin coğrafi bağlantısı kesilmiş oldu. Macarca ve Romence, Balkan Slav dillerinin diğer Slav dilleri ile doğal bağını koparmıştır.

Günümüzde Slav dilleri Orta ve Doğu Avrupa'da en kalabalık grubu oluşturur; Orta Avrupa'da Lehçe, Çekçe, Slovakça, Balkan coğrafyasında Slovence, Sırp-Hırvatça (Sırpça, Boşnakça ve Hırvatça aynı diller olup, ufak farklarla ayrılmaktadır), Makedonca, Bulgarca; ve Doğu Avrupa'da Rusça, Ukrayna dili ve Beyaz Rusça ile temsil edilirler. Diğer dil öbeklerine baktığımız zaman, Slav dillerinin birbirlerinden nispeten az kopmuş

Druid, Gal ve Franklar; Louis Figuer, The Human Race, Casell 8 Co., Londra 1893

olduklarını görürüz. Bunu da sanırım, diğer dillere göre oldukça geç bir tarihte ortaya çıkmalarına bağlayabiliriz.

Latin dilleri

Latin dillerinin oluşum sürecine baktığımız zaman, Germen, Slav ve Kelt dillerinden temel farkı görürüz. Bu dil gruplarının aksine, Latin dillerinin özelliği bir İmparatorluk enkazından çıkmış olmasıdır. Avrupa sınırları içinde kurulmuş ilk gerçek İmparatorluk olan Roma imparatorluğunda resmi dil Latinceydi. Portekiz'den İran sınırına, balta girmemiş Orta Avrupa ormanlarından Kuzey Afrika çöllerine kadar yayılan Roma İmparatorluğu coğrafyasının birçok bölgesinde daha sonraları çeşitli Latin dilleri yeşererek ayrı dallar oluşturdu. Burada bir konuya parantez açmak gerekiyor. Roma İmparatorluğu, bu çok geniş alanda, bütün askeri, hukuk ve diğer sivil kurumları ile varolmuş olmasına karşın, İmparatorluğun bölünmesi ve çökmesi ile birlikte, nispeten az izler bırakarak kayboldu. Roma İmparatorluğu bazı topraklarda daha sonra dünyaya gelecek olan Latin dillerinin tohumlarını atmıştır, diğer taraftan Latin dilleri birçok ülkede kök salamamış ve imparatorluğun çökmesi ise, tamamen silinmiştir.

Bu bölgelerden bir tanesi de, Fas'dan Mısır'a kadar uzanan Kuzey Afrika'dır. O coğrafyanın ikliminin yoğun yerleşimlere pek izin vermemesi (Nil havzası dışında) Latinceyi bir garnizon diline çevirmişti. Romalılaştırma sürecine tabi tutulacak bir halk da sözkonusu olamazdı. O yörenin yerli kavimleri olan Berberci boyları, vahalar ile bağlantılı bir göçebe yaşam tarzına sahip oldukları için, o bölgeye, farklı bir zeminde oluşan Roma kültürünü aşılacak olanaksızdı. Deniz kıyısının hemen gerisinden başlayan kuru bir çöl iklimi de, kolonizasyon için hiç bir şekilde uygun bir zemin olamazdı. Ve bu coğrafya, birçok işgalci ülkeye yaptığı gibi, sadece bazı kıyı şehir ve yerleşimlerini istilacı Romalılara açmıştır. Roma imparatorluğuna diz çöktüren Kavimler göçü ardından Mağrip bölgelerine gelen Germen kökenli Vandal kavmi ise, bu büyük imparatorluğun az da olsa bırakmış olduğu bazı somut izleri bile yok ederek tarih sahnesinden tamamı ile çekilecekti.

Ortadoğu'daki duruma baktığımız zaman ise, daha farklı nedenler karşımıza çıkar. Yazılı tarihin ilk çıktığı, hukuk ve şehir kavramlarının ilk olarak oluştuğu, temel bilimlerin ortaya çıkmasında ön ayak olan bölgelerden olan Mezopotamya ve çevresi, dolayısıyla zengin ve eritilmesi zor olan dillere sahipti. Mezopotamya uygarlıkları, kavim düzenini aşmamış olan "barbar" Keltlerin ve Germenlerin aksine, uzun asırlardır krallık, imparatorluk, en azından siteler tarafından yönetilmiş, halklara sahipti. Hatta Roma imparatorluğu, asırlarca tapacakları tanrıları ve temel bilimleri bu topraklardan almıştır. Aram dilleri ve Yunanca yukarıda bahsettiğimiz köklü diller için en belirgin iki örnektir. Küçük Asya'ya MÖ 2. asırda giren Latince, Yunanca ile olan mücadeleyi de 6. asırda tamamen kaybetti.

Günümüzde Avrupa'da konuşulan Latin dillerinin bazıları, sömürgecilik ve yayılma politikasından dolayı, dünyanın hemen her yanında yayılmış olan dillere dönüşmüştür. İspanyol egemenliği ve dili, tarihin en kanlı ve akla sığmaz katliam sayfaları içinde Güney ve Orta Amerika'da yerini alırken, Fransızca da bu yayılmadan nispeten daha az kanlı bir şekilde, Ortadoğu, Afrika ve Ortadoğu ülkelerine yerleşti. Romence ise kendisini, Romanya'nın (eski Dakya) nispeten koruyucu tabiatında saklayarak bugüne kadar gelmiş, asırların yapmış olduğu Slavca ve diğer komşu dillerin etkisi, devlet başkanı-diktatör olan Çauşesku rejiminde çok gerilere çekilmiştir.

Bu arada, Avrupa'nın doğusunda yer alan bazı Latin dilleri de yok olmanın eşiğine geldi ve hatta birkaç tanesi yok bile oldu. Bunların en bellibaşlılarından biri ise, Dalmaçya dili idi. Bugünkü Hırvatistan kıyılarında yer alan Dubrovnik'de ve Adriyatik adalarında kullanılan dil, zaman içinde, bölgede etkisini iyice etkisini kuran Hırvatçaya yenildi. Bu dili en son konuşanlar ise, yaşlı iki kız kardeşti. Hayatta kalan en son kardeşin de 1898 yılında ölmesiyle bu dil ölmüş oldu.

Yunan Makedonyasının birkaç köyüne sıkışmış olan Meglen Ulahçası (daha şanslı olan Ulahçaya benzeyen bir dil) yakın bir tarihte kaçınılmaz sona doğru gidiyor. Hırvatistan'da yer alan ve güzel doğası ile çok sayıda turist çeken İstaria yarımadası, aynı zamanda linguistik açıdan bir müze gibidir. Isto-Romencesi ve bu dile benzeyen, ama Dalmaçya dili ile daha benzer olduğu düşünülen İstria dili, bu ufak yarımada hala yaşamaktadır. İstria dili yaklaşık 1000, Isto-Romencesi de 550-1500 (1994, T. Salminen) kişi tarafından konuşuluyor.

Ölen dillerden bazı örneklerle geçmeden önce, zaman ve yer açısından bazı sınırlamalar getirmek gerekiyor. Tarihe baktığımız zaman, binlerce yıldır birçok dilin yok olduğunu çok rahat bir şekilde söyleyebiliriz. Bu da bizi hem yoracak, hem de ana konudan sapmamıza neden olacaktır. Bundan dolayı da, özellikle son iki asırda yok olan dillerden söz açmağa çalışacağız.

İspanyol köylü, L. Figuer

İkinci bir konu da, Avrupa'nın sınırları konusudur. Avrupa'nın doğu sınırları, uzun asırlardan beri Ural dağları olarak kabul edilmiştir ancak güney-doğu sınırı olarak Kafkasların bitiminin kabul edilmesi, dilbilimcilere cennetle cehennemi aynı anda yaşatan Kafkasya'yı da Avrupa içine almaktadır. Hem Kafkasya'nın dil çeşitliğini ve zenginliği, hem de Kafkasya'nın tarihi, dilsel ve kültürel açılarından Avrupa'nın genel görünümünden oldukça farklı olması nedeniyle, Kafkasya'nın bu makale içine dahil edilmemesi, makalenin bütünlüğü açısından çok daha yararlı olacaktır. Erzurum ve Kars'ın toplamı kadar araziye sahip olan Dağıstan'da birbirinden farklı 28 dilin konuşulması ve bu dillerin çoğunun birkaç vadide ya da köyde konuşuluyor olması, işin içinden çıkılamayacak kaotik yapıyı tanımlamaya yetiyor gibi.

Kelt dilleri

Son yıllarda; gaydalı halk müzikleri, *Braveheart*, *Highlander* gibi filmlere konu olan tarihleri ile gündemde olan Keltlerle başlamak, oldukça mantıklı gibi. Önceleri Latince'nin ve sonra da Germen dillerinin baskısı altında olan Kelt dilleri, ortaya çıktıkları ve Roma zamanına kadar geniş olarak yayıldıkları Avrupa anakarasından hemen hemen tamamen kaybolmuştur ve birkaç dil olarak adalarda varlığını sürdürmeğe çalışmaktadır. Bütün bir dil ailesi tehlikede olduğu için Kelt dillerine daha genişçe yer verilecektir.

Kelt dilleri hakkında eski yazılı kaynaklar çok sınırlı sayıdadır, Kelt kavimleri uzun asırlar boyunca dillerini yazıya geçiremedikleri için, ancak diğer halkların kaynaklarına ve arkeolojiye başvurarak, Keltlerin yayılışı hakkında kaba bir fikre sahip olabiliyoruz. Kelt kavimlerinin MÖ 5. asır zamanda geniş bir yayılışa sahip oldukları, bugün artık biliniyor. Roma İmparatorluğunun genişlemesi ve MÖ 50 yılında Galya'yı egemenliği altına alması ile, bugünkü Fransa hızla Latinleştirilmiş ve bunu İspanya izlemiştir. İspanya'da konuluşmuş olan Lepontik Kelt dili ve Galya'daki Keltçe hakkında elde kayda değer bir bilgi yoktur. Bu durum, Ankara civarında beş asır konuşulmuş olan Galatça için de geçerlidir (Türkçe'de kullanılan *laj* kelimesinin Galatça'dan geldiği söylenir).

Bu başlık altına, şu anda yaşayan bütün Kelt dillerinin konması daha uygun gibi geliyor. Bu dillerden yalnızca Galler dilinin yok olması gibi bir tehlike görülüyor. İlginç bir şekilde, Galler'deki kimlik İskoçya ya da İrlanda'daki kadar güçlü görünmemesine ve siyasal yapı açısından İskoçya'dan daha zayıf otonomisi olmasına karşın, Galler dili, özellikle de Kuzey Galler'de, hâlâ canlılığını korumakta ve Galce'nin daha da yaygınlaştırılması için okullarda, ana okullarında Galce dersler verilmekte, gündelik hayatın hemen her noktasında kullanıma sokulmaya çalışılmaktadır. 1916'dan beri bağımsız olan İrlanda'da ise, ana dilin kaybolmaması için çok gayret edilmekte ancak bu çabalara karşın İngilizce gündelik hayattaki egemenliğini hâlâ korumaktadır.

Kornvall dili

Galler ve Fransa'da konuşulmakta olan Breton diline benzeyen Kornvall dili, İngilizler tarafından ele geçirilen Keltçenin ilk konuşulduğu bölgedir. Bunun doğal sonucu olarak Kornvall'ca, İngilizce karşısında hep mevzi kaybetmiş, 15. asırda Cornwall kasabasının yer aldığı yarımada hakim dil iken, 17. asırda yarımadanın en batı ucuna sıkışmış ve 18. asırda yok olmanın eşiğine gelmiştir. Ancak 19. asırda, yöredeki bazı aydınların çalışmaları ile dil en azından kayıt edilmemiş olmaktan kurtulmuş ve böylece günümüzde bu dili korumağa çalışan grup için çalışmış olmuşlardır. İlginç bir şekilde, şu an Kornvall dilini konuşabilen, koruyup yazabilenlerin sayısı, 250 yıl öncesine göre daha fazladır. Cornwall yöresinde yaşayan ve damarlarında bu kanın gezdiğini hisseden kişiler bu dilin yaşatılması için yaz okullarında ve çocuk kamplarında, internet sitelerinde Kornvall dilinin canlandırılması için çalışmalar yapmaktadırlar.

İskoç Gaelcesi

İskoçya'da yaklaşık 5 milyon kişi yaşamaktadır ama İrlanda Gaelcesine benzeyen İskoç Gaelcesini İskoçya'da yaklaşık 90 bin kişi konuşmaktadır. 1971 yılındaki araştırma sonuçlarına göre, bu kişilerden yalnızca 477'si tek dilli idi, bu kişilerin yaşatılmış yerlerde olduklarını rahatlıkla varsayabiliriz. Bunların yaklaşık olarak yarısı kendi ana dilinde okuyup yazabilmektedir.

Kaybolmağa yüz tutan birçok dilde olduğu gibi (özellikle de Kelt dillerinde); İskoç dilini öğrenmek için çeşitli kitap, konuşma kitapçığı, CD vardır. Bu dillerde gazete ve dergi çıkarıldığı gibi, TV ve radyo yayınları da bulunuyor ama kaybolmanın eşiğine gelmiş bu dilin bu desteklerle kurtulup kurtulamayacağı, ya da yayılabileceği ayrı bir soru olarak karşımıza çıkıyor.

Man dili

İrlanda ve İngiltere arasında bulunan Man adasında konuşulmuş olan Man dili, İrlanda ve İskoç Gaelcelerine benziyor. Yaklaşık 300 kadar adalının kendi çabalarını ile ayakta tutmağa çalıştığı Man dilini ana dili olarak bilen kimse yoktur. Kornvall dilinde olan tekrardan canlandırma çabalarını bu dilde de görebiliriz.

Bretonca

Fransa'nın kuzeybatısında yer alan Bretonya yarımadasında konuşulan Bretonca, şu anda yaklaşık 250 bin kişi tarafından konuşulmaktadır. 20. asrın başında ise bu sayı bir milyona yakındı. Fransa'nın kendi sınırları içinde barındığı diğer dillere olan yasakçı ve baskıcı tutumu nedeniyle Breton dilinin konuşulduğu alan daralmış ve konuşanların sayısı son yüzyıl içinde dramatik ölçüde düşmüştür. Fransa'nın yasaklamalarından yeni çıkarmış olduğu bu Kelt dili sınırlı şekilde basına ve yöre okullarına sokulmuştur.

1993 yılında yapılan bir çalışmada, Bretonların birçoklarının kimliklerini dışarıya vurmamaya ve kendi kültürüne sünger çekmeğe çalıştıkları gözlenmişti. Artık yasak olmamasına rağmen, Bretonca bir çok konuşanı tarafından gizlenmemesi gereken bir özellik olarak algılanmaktadır.

Baltık dilleri

Bilim adamlarının birçoklarına göre, Avrupa'da konuşulan dillerin en arkaik grubunu Baltık dilleri oluşturmaktadır. Slav ve Germen dillerinin genişleme sürecine girmesinden önce Baltık dilleri, gene aynı coğrafyada olmakla beraber, şu anki yayılış alanından çok daha geniş bir bölgede konuşuluyordu. Bugünkü Letonya ve Litvanya topraklarının daha doğusunda, Polonya'nın kuzeyindeki bölgede ve şimdi Rusya Federasyonuna bağlı olan Kaliningrad taraflarında değişik Baltık dilleri konuşulmaktaydı. İşin ilginç tarafı, Alman tarihinde birleştirici rolü oynayan, Alman Genelkurmay tarihinde her zaman lokomotif rolünü üstlenmiş olan Prusya adını, orada zamanında yaşamış olan Prusya kavminden almıştır. Alman kavimlerinin 10. asırdan başlayarak sürekli olarak Slavlar ve Baltık kavimleri aleyhinde genişlemeleri sonucu, Prusya dili 18. asırda, birçok dil gibi, egemen başka bir dilin arasında sıkışıp kalarak yok oldu. Ancak bu dil hakkında yapılmış olan çalışmalar ve kayıtlar, Prusya dilinin yapısı hakkında oldukça geniş bir bilgi vermektedir, bunun yanında dar kapsamlı da olsa sözlüğü bile vardır.

Bugünkü Beyaz Rusya ve hatta Moskova taraflarına yakın yapılan çalışmalarda, çeşitli nehir ve tepe isimlerinin, Slav kökünden ziyade Baltık dillerinden kaynaklandığı ortaya çıksa da, bu bölgede yazılı tarihin oldukça geç bir tarihte başlamasından dolayı, bu yayılış hakkında ayrıntılı bir bilgiye sahip olmaktan, en azından şimdilik, uzağız. Diğer bir ilginç nokta, çok geniş bir arazi oluşturmayan Letonya, Litvanya ve yakınındaki topraklarda konuşulmuş çeşitli dillerin zamanla, ya diğer Baltık dilleri tarafından yutulmuş, ya da yok edilmiş olmasıdır. Bu da, Baltık dillerinin o bölgede çok önceden beri var olduğunu göstermektedir.

Bugün, iki Baltık dili olan Letonca ve Litvanya dili, en azından orta vadede yok olmanın eşiğinde değil. Baltık ülkeleri arasında, yerli halkın en yoğun olduğu yer, nüfusun %80'ini oluşturan Litvanya'dır. Polonya'da olduğu gibi Litvanya'da da Katolik kilisesi, ulusal kimlik açısından belki de en güçlü tutkaldır. Letonya ise Germen kolonistlerin etkisinden dolayı Protestan mezhebine bağlıdır, ayrıca nüfusunun yaklaşık olarak yarısının Letonya asıllı olmayanların oluşturması, Letonyalı yetkililerin bu konuda daha titiz olmalarını zorlayacak gibidir. Ne olursa olsun, Letonca ve Litvanca kendi ülkelerinde artık resmi dildir ve o ülkede kalmış olan yaşlı Ukraynalı ve Rus kesmin dışında, yaşayanların çoğunluğu bu dilleri, en azından orta derecede bilmekte ya da öğrenmektedirler.

Baskça

Baskçanın en temel özelliği, Avrupa'da yer alan dillerin aksine Hint-Avrupa dil grubu ile herhangi bir bağlantısının olmamasıdır. Baskça'yla aynı özelliği paylaşan diğer diller de, Fin-Uygur dilleri grubunda yer alan Macarca ve Fince'dir (bugünkü Rusya Federasyonunda bu dil grubundan irili ufaklı diller serpişmiş bir durumda hâlâ varlıklarını sürdürmektedir.) Ancak bu dillerden farklı olarak Baskça, çeşitli dilbilimcilerinin yıllar boyunca yapmış oldukları çalışmalarına rağmen, herhangi bir dil grubuna sokulamadı. Bir ara Kafkas dilleri ile akraba olduğu hipotezi ortaya atılmışsa da, eldeki veriler bunu desteklemekten ve kanıtlamaktan, en azından şimdilik, çok uzak. Son zamanlarda yasak halinden kurtulan Bask dili, şu an olmasa bile uzun vadede kaybolma riskini taşıyan dillerden biri.

Baskça, yüzyıllardır, belki de ortaya çıktığından beri aynı coğrafyada konuşuluyor, diğer dillerde olduğu gibi bu konuda kesin bir şey söylenemiyor. Temel nedeni, başdöndürücü bir hızla ilerleyen bilimsel yöntemlere ve yeni buluntulara rağmen, eski çağlarda yaşanmış göçler ve hareketleriyle ilgili kesin bir görüşün hâlâ ortaya konamamış olması. Diğer taraftan Baskçanın daha önce daha geniş bir yayılışa sahip olduğu kesin gibi. Basklılarda çok yaygın olan kan grubu oranı olan 0 kan grubu, bugünkü Bask dili konuşulan bölgelere yakın yerlerde de, mesafe arttıkça azalarak, yaygın olarak karşımıza çıkıyor.

Fransa'da ise, yaklaşık 730 bin kadar Basklının yaşadığı (Johnstone, 1993) belirtiliyor ancak Baskça konuşanların sayısı 80 bini geçmemektedir. Bu sayıya, aşağı Navarrodaki 22.500 kişi dahildir. (Navarro Labourdin, diğer Bask şivelerinden farklılıklar göstermektedir)

Tabii ki Avrupa'da yok olmakta olan diller bu kadarla sınırlı değil. Ancak makalenin, mezar taşına benzemesini istemediğim için, örnekleri sınırlı tutmayı daha uygun buldum.

Genel İzlenimler ve Sonuç

Bir dilin yokolma süreci, birden fazla ve birbirlerinden farklı nedenlere dayandırabilir. Nedeni oluşturan etkenler de kendi aralarında bağlantılı olabilecekleri için, bu konuda değişik etkenler ortaya konabilir. Bu nedenleri doğal "yokoluş" ve "baskı" ile yokediş şeklinde ikiye ayırabiliriz. Burada da vereceğimiz örneklerde kesin çizgi koymamız zor gözüküyor çünkü doğal yokoluş gibi gözükken durumlarda, hakim dile sahip sistemin bazı baskıcı uygulamaları bulunabilir. Buna rağmen, en azından temel farkları göz önüne alarak, bu tür bir ayırım yapabiliriz.

"Doğal" yokoluşa aşamalar halinde bakacak olursak, ilk safhayı, o dili konuşan bir grubun, başka bir egemenlik sahası içine girmesi olarak nitelendirebiliriz. Bu, istilacı bir gücün o yöreyi egemenliği altına almasıyla da olabilir. Bunun tersi olarak, farklı bir dili konuşan grubun, ayrı bir bölgeye yerleşmesi de sözkonusu olabilir. Buna tipik bir örnek, 15. asırda Osmanlı egemenliğinden kaçan bazı Arnavutların, Güney İtalya ve Sicilya'ya yerleşmesi dir. İtalya yarımadasının güneyine yerleşen Arnavut gruplar, bugüne

kadar dillerini koruyabilmişlerdir. Ama geçen bu uzun süreç içinde, her iki coğrafya'daki diller farklılaştı ve birbirlerini anlamakta güçlük çekecek kadar ayrı özellik kazanmış oldular. Dillerin çoğunun yokoluş nedenine göz attığımızda, ilk nedenin daha yaygın olduğunu görüyoruz. Alman yerleşimcilerinin sürekli olarak doğuya yayılmaları ile, Baltık kıyılarında konuşulan Slovinc dili hemen ötesinde konuşulan ama çok farklı olan Prusya dili, bu nedenden dolayı tarihe karıştı.

Baskı ile yokediş ise, köklerini daha çok ulus-devlet modelinde arayabileceğimiz bir olgu. Bu modelin ortaya çıkmasından önce, zaten tek kültürün yaratılması, eğitim, hukuk gibi devlet organlarında bir dilin diğer dilleri yokedercesine yaygınlaştırılması gibi bir amaç pek de sözkonusu olamazdı. Devlete tabi olan vatandaşların, monokültürden oluşan bir sistem içinde yoğrulması gerekli bulunmadığı gibi, birçok ulus-devlet öncesi yönetimlerde bu türden bir devlet yapılanması henüz gerçekleşmemiştir. Devletin varlığı, orada yöneticilerin olması, eğitimin belli bir zümreye kadar ulaşması ve vergi, askerlik gibi konuların yönetimin istekleri doğrultusunda “halledilmesinden” ibaretti. Ulus-devlet modelinin Avrupa’da benimsenmesi ile, kendi haline bırakılmış olan azınlık dilleri, homojen bir kültürü tercih eden yönetimler tarafından gereksiz bir “fazlalık”, hatta bir tehdit unsuru olarak algılanmaya başladı. Kuşatılmış olan bir dil, uzun vadede zaten yokoluşa doğru gider. Bazı durumlarda, coğrafi koşulların, azınlık psikolojisinin yarattığı kapalılık duygusu gibi etmenler, bu yokoluşu ancak erteleyebilir. Ulus-devlet modelinin bilinçli ve sistematik olarak uygulanması ise, yokedişi hızlandırabilmektedir. Eğitim, hukuk, bilim gibi yönetici sınıfa ait kurumsallıkların gelişmesi ile de, egemen gücün şiddeti artmış olur.

Yönetim sistemi, resmi olmayan dillerin yokolması konusunda bir fikre ve isteğe sahip olmasa bile, dolaylı olarak diller ve şivelerin yokolmasını hızlandırmakta, ya da yokoluşu hazırlayacak olan zayıflama sürecine sokmaktadır. Devletin eğitim, hukuk ve diğer alanlarda yaratmış olduğu “dil”, yönetim istese de istemese de, seçilen dil dışındaki dillerin kenara atılmasına neden olmaktadır. Devletin herhangi bir nedenden dolayı kullandığı dil, “üst-dil” diye kısaca tanımlanabilecek olan dile dönüşür. “Üst-dil” çeşitli alanlarda, ki kentsel ve devletsel oluşumları kapsamaktadır, vatandaşların ifade ve kullanım ihtiyaçlarını karşılarken, bu alanlara girmemiş olan diğer diller yetersiz olmağa başlar. Bu süreci hızlandıran buluşlardan biri de, matbaadır. Matbaanın 15. yüzyılda keşfedilmesi, egemen dilin daha hızlı olarak yayılmasına ve kullanılmasına öncülük etmiştir. Dil artık daha taşınır hale gelmiştir.

Fransa tarihine baktığımızda, süregelmiş olan Fransız yönetimlerinin, tek dil ve hatta tek şive konusunda ne kadar baskıcı olduğunu görebiliriz. Oysa bu dilleri anadil olarak konuşan gruplar hemen hiçbir zaman siyasi ve politik açılarından bir talepte bulunmamışlardı. Fransızca ve Fransız kültürü, daha anaokuldan itibaren, çok sistematik ve planlı bir biçimde, bir monoblok kültürü olarak gösterilerek öğretilmekte, dolaylı

veya dolaysız şekilde, Fransa içindeki ve Fransız olmayan yerli kültüre ya aşağılayarak bakmakta, hatta görmemezlikten gelmektedir. İki yıl önce, Korsika dili ve kültürünün özerkliği ve kullanımı konusu mecliste gündem konusu olduğunda, azımsanamayacak bir milletvekili grubu, kemikleşmiş refleks cümleler kullanarak, bu tasarıya şiddetle tepki göstermişlerdi. Hatta Fransa, Fransızca ile yakından akraba olan ve ayrı bir dil olup olmadığı tartışma konusu olabilecek dil-şivelere de aynı tepkiyi göstermiştir. Buna en tipik örneği olarak, asırlardır zengin bir yazılı ve sözlü geleneğe sahip olan Provans dilini gösterebiliriz. Güney Fransa'da, İtalya'ya yakın coğrafyada konuşulan Provansça, diğer güney ağızları gibi 15. asırdan itibaren mevzi kaybetmeğe başladı ve 20. asırda iyice dar bir alana sıkıştı. Şu anda bu dili konuşabilen 250 bin kişinin çoğu elli yaşının üzerindeki kişiler ki, bu tespit o dilin ölmekte olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Dil, o dilin konuşanların kendi kültürel yapısını korumasını sağlayan en temel unsurlardan olduğu için (tabii ki bu konuda tersi örnekler de verilebilir), hakim dil tarafından dillerine genellikle şüphe ile bakılmıştır. Bundan dolayı da egemen kültür, o dilleri ve hatta şiveleri, tamamen zararsız ve sempatik hale gelinceye kadar karşına almıştır. Asırlar boyunca İngilizler tarafından ezilmiş olan İskoç dili ve yakın akrabası olan İrlanda Gaelcesi, bir avuç konuşan sayısına düşünce, birden kültürel zenginlik olarak algılanmış, önce üzerindeki baskılar hafifletilmiş, ve sonra da çeşitli kültürel haklar egemenlik tarafından "bahşedilmiştir". Bitkisel hayata giren bir hastanın soluma cihazına bağlanması misali, o diller de koruma çabası içinde alınmıştır.

KAYNAKLAR:

J. P. Mallory; *Hint-Avrupalıların İzinde, Dil, Arkeoloji ve Mit*, Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi Yay., Ankara.

www.ethnologue.com

www.breizh.net

Hugh Poulton; *Balkanlar*, Sarmal Yay., İstanbul, 1993.

Jacques Allieres; *Baskılar*, İletişim Yay., Cep Üniversitesi Ser., İstanbul, 1997.

Abstract:

In Europe, either languages of Indo-European family or languages of other origins were much more in number and many died and many are dying, due to 'natural' or 'oppressive' reasons, nation-state being the model of mono-acculturation. So it is argued that, the freedom given and struggle to enlive many minor languages and dialects, are ensured when these are not seen as a threat to the hegemony of the major group.

Key words:

Europe, dying languages, minorities, nation-state.

Sanat Kitabevi'nin sitesinde 100 yıllık kitapları bile bulabilmek mümkün; üstelik oturduğum yerden hemen satın alabiliyorum!...

Türkiye'nin İLK "sanal" sahafından alış-veriş yapabilmek için İnternet'e bağlanmak yeterli!...

www.sanatkıtabevi.com.tr

İnternetteki İLK "sanal" sahaf...

Sanat Kitabevi

Karanfil Sok. Birlik İş Merkezi 5/60

06650 Kızılay / ANKARA

Tel: (90-312) 418 62 03

Fax: (90-312) 425 93 77

www.sanatkıtabevi.com.tr

sanat@sanatkıtabevi.com.tr